

Det historiska fisket i Stockholms skärgård

♦ Henrik Svedäng, Östersjöcentrum, Stockholms universitet

Listan över utarmade fiskbestånd i Östersjön är lång, med arter som torsk, lax, ål, abborre och gädda. På senare tid har även nedgången i strömmingsbestånden hamnat i fokus, vilket riskerar att förvärra läget för Östersjöns ekosystem. Strömmingen har i våra trakter alltid varit av stor betydelse för fisket och livsmedelsförsörjningen, och deras roll i näringskedjan kan knappast överskattas.

Fiskbeståndens storlek har alltid varierat. Kan strömmingen ha minskat starkt tidigare, kanske på samma sätt som i Bohuslän där sillen historiskt sett varierat kraftigt i förekomst? Är det möjligt att jämföra hur stora bestånden och hur omfattande fisket längs ostkusten kan ha varit bakåt i tiden? Och är det rimligt att all strömming i Östersjön hanteras som ett och samma bestånd?

Historiska jämförelser och aktuella diskussioner

Den här artikeln baseras på en rapport där vi sammanställt kunskapen om fiskets utveckling i Stockholms skärgård från medeltiden och framåt. Vi använde också tidigare opublicerat arkivmaterial som hjälpt oss att beskriva fisket och dess omfattning under 1800-talet, med särskilt fokus på strömmingsfisket.

I dagens diskussion om strömmingsfisket är frågan om industrifisket och huruvida strömmingen är ett bestånd eller flera helt central. Tar de stora fartygen utanför kusten en andel av ETT Östersjöbestånd eller riskerar de att utarma olika delbestånd av strömming som leker i Stockholms skärgård?

Ökad kunskap om fiskets historiska nivåer kan hjälpa oss att bättre förstå hur olika fiskbestånd har varierat i storlek och förekomst i relation till olika miljöfaktorer och fiske-tryck.

Strömmingen har försörjt befolkningen längs Östersjökusten sedan urminnes tider. Inte bara människan, utan hela ekosystemet är anpassat till att strömmingen och deras yngel finns inne i skärgården under sommarhalvåret.

FOTO: TOBIAS DAHLIN/AZOTE

Fiskets begynnelse

Fiske och jakt har pågått längs ostkusten sedan inlandsisen började försvinna. På Södertörns högsta höjder kan man finna spår av fiske och säljakt för ca 9000 år sedan på vad som då var öar i en skärgård som sträckte sig ända bort till Kilsbergen i nuvarande Närke.

Det fiske som sedan kom att prägla ostkusten är dock av betydligt senare datum. Arkeologiska fynd visar att ett fiske utvecklades under eller strax före vikingatiden, där utskärgårdarna, de skärgårdar som ligger längst ut i kustbandet, besöktes under sommaren för att bedriva ett riktat fiske efter strömming och torsk. Detta utskärsfiske kompletterade det fiske som idkades i de inre delarna av ostkustens skärgårdar och var länge skärgårdsbefolkningens viktigaste näringsfång.

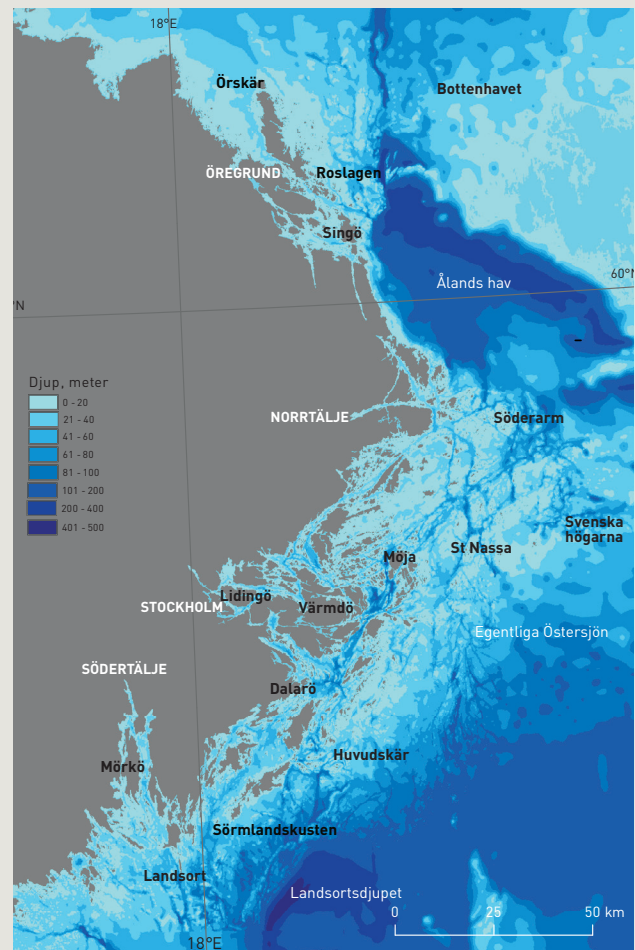
Utskärsfisket kom senare att bli en utgångspunkt för handel, och en viktig del av den ekonomiska utvecklingen i östersjölandskapen – från Småland till Uppland. Utskärsfisket, även kallat hamnfiskeri, under den äldre medeltiden från 1000- till 1200-talet sammanfaller också med anläggningen av en lång rad städer längs med ostkusten och i Mälardalen. Längs Norrlandskusten tillkom de första utskärsfiskena långt senare, det vill säga under 1400- och 1500-talen. Fisket var ofta borgarnas viktigaste näringsfång i de små kuststäderna, där upp till en tredjedel på hel- eller deltid kunde ägna sig åt fiske.

Med tiden kom dock betydelsen av de relativt små utskärsfiskena att minska. Under 1700-talet ansågs fisket längs ostkusten ha försämrats vilket ledde till de första akademiska studierna av fisket. Sverige var som helhet en stor nettoimportör av fisk från framförallt Norge och Danmark innan den stora sillperioden i slutet av 1700-talet i Bohuslän.

Lockande storfiske i utskärgården

Fisket vid utskärgårdarna var fritt, men från 1400-talet ökade kungamaktens intresse. Sveriges första fiskeristadga

STOCKHOLMS SKÄRGÅRD

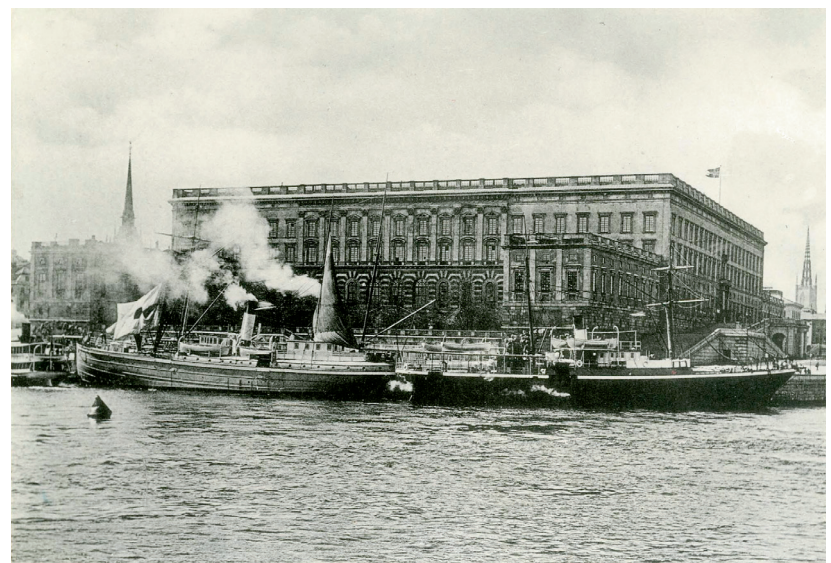

▲ Fiskeundersökningarna fokuserar på Stockholms skärgård med den utsträckning som Stockholms län hade innan Östhammars kommun 1971 överfördes till Uppsala län. Skärgården avgränsas därmed av Örskär i norr och öarna strax väster om Landsort i söder.

FOTO: ANTON BLOMBERG 1899 (NMA.0035766)

▲ Sådana här seglande resesumpar kunde frakta stora mängder levande fisk till stadens fiskmarknad. Eftersom vattnet i Stockholms hamn var förorenat och hade låg syrehalt behövde vattnet i resesumpen hållas i omlopp genom att gunga båten. En uppgift för en särskild yrkesgrupp som följaktligen kallades sumprunkare.

▲ Ångfartyg vid Skeppsbron nedanför Slottet år 1887. Den alltmär utbyggda ångbåtstrafiken för då in cirka 55 miljoner färskastörmmingar per år till Stockholm. Det innebär att stadsborna åt runt 320 strömmingar per person och år. FOTO: JAEGER, SJÖHISTORISKA MUSEET (Fo77765A).

FOTO: E. HJÖRTÉN 1929. VÄSTERGÖTLANDS MUSEUM (LM16-A5050)

▲ Fiske med not – noten är ett långt nät som dras samman till en strut. (Strö socken). Kållands härad. Västergötland. Fiske med not i Kåvelstocken).

för havsfiske upprättades år 1450 på Huvudskär i sydöstra Stockholms skärgård, med avsikt att kunna ta in avgifter. De yttre skären var i allmänhet små och sällan eller aldrig permanent befolkade. Hamnar lokaliserades så nära fiskena som möjligt, det vill säga där båtarna kunde läggas i skydd och där färskt vatten fanns tillgängligt. Öarna behövde också vara tillräckligt stora för att kunna tillåta bygge av skjul och bodar och ge plats för att torka näten. Fisken skulle dessutom kunna beredas på land, rensas och saltas ner i tunnor. Den fångade fisken såldes sällan färsk utan saltades in för senare konsumtion och försäljning.

Förutom fiskare från de större, permanent bebodda skärgårdsöarna kom stadsbor från Vaxholm och Stockholm att delta i utskärsfisken, liksom ålänningar, finländare och ester.

Tidigt utvecklade fisktransporter

Ett utvecklat transportsystem för levande fisk gjorde att skärgårdarna längs den svenska ostkusten, Åland och i Finland var integrerade delar av Stockholms livsmedelsförsörjning redan under 1600-talet och fram till slutet av 1800-talet. Snabba transporter längs med kusterna kunde således garantera tillgång på färsk fisk redan under förmodern tid. Skråsystemet för fiskhandel förefaller ha varit mycket funktionellt under den tid som det verkade. Sumpfiskare och senare fiskhandlare fyllde under lång tid en viktig funktion genom att förse den växande huvudstaden med fisk och kontrollera prisutvecklingen. Genom deras verksamhet byggdes ett välorganiserat transportsystem upp för en så känslig vara som färsk och levande fisk. Systemet ombesörjde en effektiv transport av levande fisk även från mycket avlägsna hamnar i Östersjön.

Väl utvecklade fiskemetoder

Nicolaus Humble beskriver i sin doktorsavhandling från 1745 det samtida fisket i Stockholms skärgård. Fisket efter strömming var intensivt över hela skärgården. De största fångsterna och följaktligen de största strömmingstillgång-

▲ Tre fiskare tar upp strömmingsskötar i Bottenhavet. FOTOGRAF OCH ÅRTAL OKÄNDA. LÄNSMUSEET GÄVLEBORG (XLM.CLO14886).

arna fanns strax utanför de yttre skären på så kallade lekgrund i utskärgården.

Strömmingsfisket bedrevs med strandnotar långt in i innerskärgården med en medelfångst per notställe om 50–60 tunnor per säsong, dvs. 7,5–9 ton. I utskärgårdarna fiskade man efter strömming med skötar, en sorts djupa nät, som bands samman i en länk som Humble kallade för slängvarpor. Humble framhåller att vid sidan av strömmingsfisket var långrevsfiske – agnat med strömming – efter torsk det viktigaste fisket i utskärgårdarna.

Zoologen Carl Sundevall gjorde i Hushållningssällskapets regi år 1851 och 1854 undersökningar av Stockholms skärgårds fiskfauna och fisken. Enligt Sundevall fanns 24 sötvattensarter, 2 vandringsarter och 14 havsfiskar. Han gör också en indelning i större och mindre fisken. De större fiskerna var strömming-, torsk-, skarpsill- och ålfiske.

Av de mindre fiskerna var spiggfiske lukrativt. Av spiggen kokades spiggolja eftersom den hade bättre kvalitet än sill- och tranolja och osade mindre. Grumset eller avfallet användes som ett starkt gödslingsmedel. Fjällfiske var ytterligare ett begrepp. Fångsten i det fisket bestod huvudsakligen av abborre, mört, gädda och braxen samt även lake, sik, ål, id, lindare (sutare), rudor, gärs och simpior. Sundevall framhöll att mört med flera arter var vardagsmat för den fattigaste klassen eftersom priset var lågt, då smaken ansågs som trist och fiskarterna beniga.

Sundevall noterar vidare att inte sällan går hela fångsten förlorad på grund av att säljar ätit upp strömmingen så att endast fiskhuvuden satt kvar i näten.

Frågan om olika delbestånd

Frågor om vilka bestånd som finns i skärgården, hur de vandrar och var och när de reproducerar sig sysselsatte tidigt fiskare och forskare just för att dessa faktorer är mer betydelsefulla än att skatta den exakta storleken för olika bestånd.

Sundevall (1855) spekulerar rörande strömmingens hemortstrohet, att ”strömmingen såsom andra djur söker sig

tillbaka till sina fortplantningsställen och födelsebygden. Detta tycktes bevisas därigenom, att vissa igenkännliga raser, årligen vid viss tid, leka på samma ställen”.

Han ger några exempel; I Baggensfjärden leker strömmingen i mitten av maj, utanför Stora Nassa i juli, etc. I de inre delarna av Stockholms skärgård fanns en storvuxen varietet allmänt benämnd som ”Lidingöströmming”. Den skiljde sig så markant att han misstänkte den för att vara en underart. Sundevall understryker emellertid att det är i utskärgården som strömmingens lek huvudsakligen försiggår.

Senare delar Hesse (1937) upp strömmingen i ”fjärdströmming” och ”havsströmming”, varav den förstnämnda leker i kustens vikar och den sistnämnda på grundområden utanför kusten. Han noterade att strömmingen vandrar ut från de inre delarna under hösten för att återvända på våren och menar att skillnader i antal kotor mellan strömmingar från olika lekplatser antyder att de återvänder till föräldrafiskens lekplatser.

Märkningsstudier under 1960- och 1970-talen längs östersjökusten visade på lokala bestånd med begränsade vandringar, och att det fanns andra bestånd med betydligt större, årsvisa vandringar. Alltmer detaljerade genetiska studier har visat på uppdelning mellan olika områden i Östersjön. Exempelvis skiljer sig strömmingen i Finska viken från den i Stockholms skärgård, och strömming vid Södra Kvarnen skiljer sig från bestånden i Nyköping och Gotland.

Hur fin uppdelning som finns mellan olika bestånd inom ett begränsat område som Stockholms skärgård är däremot fortfarande oklart. Fortsatta studier av strömmingsbeståndens struktur och vandringsmönster inom Stockholms skärgård och i övriga delar av ostkusten är därför väsentliga.

Fiskets omfattning under 1800-talet

Strömmingsfisket var både volyms- och värdemässigt helt dominerade. Vid mitten av 1800-talet skattades fångsten i Stockholms län till ca 10 000 tunnor (ca 1 500 ton). I 1880-talets början uppgick fångsten till det dubbla med en uppgiven fångst om 20 900 tunnor. Under denna senare period fångades sammanlagt ca 200 000 tunnor strömming längs hela den svenska ostkusten, dvs. lite drygt 30 000 ton. Detta kan ses som en övre gräns för strömmingsuttag under perioden. Motsvarande siffra från vår tid ligger på drygt det dubbla.

Torskfångsterna visar emellertid på en avsevärt högre variation än för strömming och kunde i perioder helt upphöra i Stockholms skärgård, vilket både Humble (1745) och Sundevall (1855) diskuterar. Att förekomsten av torsk ibland varit så hög att detta fisket varit viktigast i utskärgårdarna vid sidan av strömmingsfisket, visar att det östra torskbeståndet hade en relativt hög produktivitet även då Östersjön var betydligt näringsfattigare än idag.

Det kan tilläggas att de rika fiskena på strömming, torsk och annan fisk samtidigt som sälen förekom i stor omfattning i Stockholms skärgård.

Fiskets omfattning under 1900-talet

Under första halvan av 1900-talet ökar fångsterna stadigt. Orsakerna var främst motoriseringen av fiskeflottan och en

FOTO: DIGITALT MUSEUM/TEKNISKA MUSEET/TEKA0126955

▲ Vinterfiske i Stockholm. En not har dragits under isen och vittjas inför finkladd publik. Kanske pågår ett evenemang av något slag.

utveckling av försäljningsorganisationen som gjorde arbetet mer eftertraktat.

Under 1940-talet hade de dominerande fiskena flyttat inåt mellanskärgården. Exempelvis fångades 500 ton strömming per år vid Torö, Dalarö och Möja. I Värmdöområdet fanns 253 yrkesfiskare och 500 binärfiskare som tillsammans fångade 1296 ton strömming och 43 ton annan fisk. Den ökade efterfrågan på livsmedel under andra

Man lagar strömmingsskötar med flöten, Nordanstig, Gnarp, Hälsingland.

FOTO: HÄLSINGLANDSKA MUSEUM (HMM1999)

▲ Fiskefartyget GG229 "Clipperton" vars omfattande fiske med flyttrål utanför Stockholms skärgård har varit i centrum för debatten under de senaste åren. FOTO: ANDREAS INGVARSSON.

världskriget ledde till de största strömmingsfångsterna som finns belagda, med närmare 7000 ton fångat i Stockholms län.

Under 1950-talet när trålfisket introducerades fick skötfisket och notfisket efter strömming allt mindre betydelse. Under 1960-talet fanns 18 registrerade trålare i Stockholm som huvudsakligen ägnade sig åt strömmingsfiske runt Öregrund i norr och Nynäshamn i söder. Fisket bedrevs främst i mellanskärgården och de flesta säsongsboställena i utskärgården var försvunna. Mellan 3000 och 5000 ton strömming fångades i Stockholms län under denna period.

Under efterkrigstiden minskar efterfrågan och det blir svårare att fiska eftersom skärgården privatiseras alltmer. I slutet av 1900-talet har många olika fiskbestånd stora problem och visar tecken på att försvinna. Det gäller torsk, strömming, ål och sötvattensrovfiskar som gädda och abborre.

Under 2000-talet återstår bara spillror av det forna kustfisket i Stockholms skärgård. Totalfångsterna ligger under 100 ton och är fallande, och strömming är inte längre den viktigaste arten. De få kvarvarande fiskarna har allt svårare att uppbära en mycket modesta fångster av strömming.

Samtidigt har framförallt flyttrålsfiskets omfattning och landningar ökat längs med Södermanslandsdelen av Stockholms skärgård. Fångsterna har sedan 2015 pendlat mellan 4000 och 12 000 ton i området utanför skärgården. Här togs den 17 mars 2015 den förmodligen största strömmingsfångsten någonsin i närheten av Stockholms skärgård: 645 ton i ett enda hal.

Högst oroande slutsatser

Den kraftiga nedgången av strömmingsfångsterna i skärgården under senare tid har satts i samband med det intensiva industrifisket i Östersjön. Kunskapen om strömmingens vandringsbeteende och populationsstruktur, både inom Stockholms skärgård och längs övriga delar av ostkusten, är fortfarande mycket bristfällig. Däremot vet vi att avgränsade lekbestånd är mycket känsliga för överfiske. Och att fiskeförvaltningen alltjämt hanterar all strömming i Östersjön som ett enda lekbestånd. Eftersom det inte stämmer riskerar nu många enskilda strömmingsbestånd som leker i Stockholms skärgård att försvinna.

Våra undersökningar visar att strömmingsfisket ända från medeltiden har varit en betydande ekonomisk drivkraft både i innerskärgården och utskärgården, och har fyllt en viktig funktion för försörjningen i huvudstaden och i de omgivande landskapen.

Det insamlade materialet av såväl beskrivande som kvantitativ art visar entydigt att fisket i Stockholms skärgård har pågått kontinuerligt under lång tid. De landningsnivåer från 1800-talet vi fått fram är jämförbara med de som uppmättes under första hälften av 1900-talet, medan de största fångsterna togs under andra världskriget.

Det finns inga indikationer i det historiska materialet som pekar på varaktig brist i tillgången på strömming, även om fångstnivåerna har varierat betydligt. Däremot har torsktillgången varierat avsevärt och tycks i huvudsak ha varit beroende av rekrytering från avlägset belägna lekplatser.

Dagens situation där de fåtaliga fiskarna i skärgården har svårigheter med att överhuvudtaget hitta strömming måste därför anses som unik.

LÄS MER:

Svedäng, H. & Rolff, C. 2021. Fisket i Stockholms skärgård under historisk tid. Havsmiljöinstitutets Rapport nr 2021:3 Havsmiljöinstitutet.

